

ASPECTE GENERALE ALE EVOLUȚIEI DREPTULUI DE PROPRIETATE ÎN EPOCA MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ ÎN SPAȚIUL ROMÂNESC

Liviu CONSTANTIN

Doctorand în Drept, Universitatea Lucian Blaga din Sibiu;
Studii aprofundate în Drept Internațional Public, Universitatea București, 2014;
Licențiat al Facultății de Drept, Universitatea București, 2014;
Licențiat al Facultății de Istorie, Universitatea București, 1998.

Abstract

The article follows the evolution of the property right and of the civil institution of property in the Romanian area from the first known forms of state organization to the present, with emphasis on changes in legislation and on the ideology underlying the respective legal regulations.

Keywords: *property, institution, modernisation, civil code.*

Deși limitată ca perioadă pe parcursul a două sute de ani, evoluția dreptului proprietății parcurge etape vaste de dezvoltare de la cutumele medievale la codurile civile de azi.

Aceste etape marchează nu doar o evoluție a normelor juridice, ci pe una a societății în totalitate, dat fiind faptul că sunt martore ale unor vaste schimbări sociale realizate, de cele mai multe ori, prin acțiuni revoluționare care au schimbat în totalitate forma de guvernare statală.

Aceste acțiuni s-au încadrat în concertul european al evoluției istorice, fiind vorba despre mai multe schimbări de regim:

- Revoluția burgheză, trecerea de la feudalism la capitalism, de la statul feudal la statul de drept și de la monarhia de drept divin la statul monarhic constituțional;
- Formarea statului român, la început prin unirea Țării Românești cu Moldova, apoi prin unirea celorlalte provincii istorice locuite de români;
- Regimurile autoritare de dreapta, regală și militară, cu consecința suprimării unor drepturi și libertăți pe criterii rasiale;

- Lovitura de stat comunistă, urmare directă a ocupației sovietice și instaurarea regimului politic al dictaturii proletare;

- Restaurarea statului de drept bazat pe regimul democratic actual.

Este foarte important de observat că evoluția proprietății în statul român a îmbinat formal și alte aspecte:

- Trecerea de la normele feudale care așezau proprietatea într-o structură ierarhică de tip piramidal, condusă de monarh, la normele moderne, egalitare, înscrise în constituție;

- Limitarea dreptului de proprietate în perioadele dictatoriale, datorită doctri- nelor politice ale epocii, confiscarea fără despăgubire a proprietăților prin anularea dreptului însuși, pe criterii arbitrar și etnice;

- Revenirea la situația anterioară prin garantarea necondiționată a dreptului de proprietate;

- Noi forme de proprietate determinate de evoluțiile tehnologice de la înce- putul secolului al XXI-lea.

I. Instituția juridică a proprietății în epoca antică și medievală.

Proprietatea, ca și celelalte instituții juridice, apar definite conceptual odată cu codificarea modernă realizată ca urmare a Revoluției Franceze, prin trecerea de la Vechiul la Noul Regim.

În plan teoretic, odată cu revoluțiile burgheze, apar atât primele constituții, cât și primele coduri civile și penale, împreună cu codurile procedurale aferente.

Cu toate acestea, până la începutul secolului al XIX-lea, toate instituțiile civile moderne au existat într-o formă bine reglementată prin texte cu putere de lege, deoarece au constituit baza legislativă a statului antic și feudal.

Istoricii sunt unanimi de acord că la începuturile cunoscute ale societății omenești, proprietatea asupra bunurilor a fost comună și indivizibilă și că formele de proprietate privată și exclusivă au apărut treptat, iar rațiunea transformării acesteia din colectivă în individuală au dus la dezvoltarea conceptuală a instituției juridice a proprietății.

Epoca antică se caracterizează prin apariția primelor forme de organizare statală. În cadrul acestora, avem primele norme juridice rezultate din transfor- marea canoanelor religioase cutumiare în norme de drept, care vor deveni text de lege, și care vor evolua treptat până la doctrina juridică modernă.

Herodot a explicat apariția proprietății private ca pe o dezvoltare a proprietății gentilice comune, prin nevoia de emancipare a urmașilor și de ieșire a acestora din indiviziune, urmare a evoluției societății de la matriarhat la patriarhat¹.

¹ Cristinel Murzea, Roxana Matefi, *Evoluția statului și dreptului românesc*, Ed. Hamangiu, București, 2015, p. 6.

Deoarece proprietățile individuale nu au fost de la început egale, pe parcurs, acestea s-au dezvoltat unele în detrimentul celorlalte, astfel încât, în timp, a apărut și necesitatea de a se proteja, de a fi conservate și transmise urmașilor.

De remarcat motivația religioasă de impunere a acestor norme, faptul că acestea au reprezentat voința zeilor, spre deosebire de perioada de după revoluțiile burgheze, când legiferarea s-a făcut de către stat în numele contractului social care se află la baza statelor moderne, semnat între societatea civilă și reprezentanții săi aleși în conducerea statului.

Concentrarea și transferul bunurilor mobile și imobile din sfera proprietății colective a membrilor gintei în patrimoniul individual al familiilor și, ulterior, al indivizilor membri ai familiei, va duce la apariția germinilor proprietății private individuale.

Cucerirea romană aduce cu sine și instituțiile juridice ale Romei, are se suprapun și vor funcționa concomitent cu dreptul cutumiar dacic². Aplicarea dreptului roman în provincia Dacia va avea o mare însemnătate prin simbioza ce va fi creată, și va da naștere dreptului românesc medieval.

Caracteristic dreptului roman este principiul statutului personal, conform căruia o persoană dobânda un statut prin naștere universal valabil pe tot teritoriul imperiului. Existau mai multe statute personale aflate pe niveluri diferite în funcție de limitări mai mari sau mai mici ale drepturilor individuale.

De remarcat, conform aceluiași autor, faptul că în Dacia s-a aplicat o formă de drept dualistă, rezultat al simbiozei dintre dreptul roman clasic și cel cutumiar dacic, dar nu pe calea înlocuirii propriu-zise, ci a aculturației, a simbiozei, deoarece statutul juridic superior al coloniștilor raportat la statutul inferior al dacilor cucerii, nu a obligat pe cei din urma la o preluare directă, astfel că este vorba despre un împrumut, numit vulgarizare, prin care s-au adaptat normele juridice locale cu cele ale administrației provinciale și a dat naștere dreptului autohton, așa cum transpare el din tăblițele cerate descoperite la Roșia Montana, datate în jurul anului 167. d. H.

Evul Mediu aduce cu sine schimbări determinate de părăsirea de către romani a provinciei, 275 d.H, și invaziile popoarelor migratoare care s-au perindat pe aici și s-au stabilit temporar în următorul mileniu.

Este important de precizat că trecerea la Evul Mediu s-a concretizat de apariția creștinismului ca religie a populației rămase, împreună cu finalizarea procesului de etnogeneză a românilor, spre finalul secolului al IX-lea.

Caracteristic acelei lungi perioade a fost dispariția statului ca forță de conducere în aceste teritorii, concomitent cu dezvoltarea populației la nivel local în sate, ocupată cu agricultura și creșterea animalelor, având ca organizare obștile agricole., organizate pe principii teritoriale și nu gentilice, aceasta fiind o particularitate

² Manuel Guțan, *Istoria dreptului românesc*, Ed. Hamangiu, București, 2017, p. 27.

a apariției feudalismului pe teritoriul fostei provincii, comparativ cu popoarele migratoare instalate în teritoriile învecinate.

La începutul epocii medievale, forma de proprietate cea mai răspândită a fost cea a proprietății devălmașe. Membrii obștii sătești aveau un drept exclusiv și egal asupra întregii proprietăți comune, care nu putea fi înstrăinată sub nicio formă altor persoane din afara obștii respective.

Originea sistemului normativ vicinal a fost identificată în dreptul tragic, roman, slav și bizantin. Sistemul de drept român este o sinteză originală determinată de factori sociali, politici și economici, care a avut la bază cutumele dacice peste care s-a așezat aportul semnificativ al dreptului roman vulgarizat, dovedit prin păstrarea termenilor juridici, influențe barbare, cu precădere slave, bizantine și aportul dreptului maghiar în teritoriile alipite coroanei ungare. Acest drept arhaic dezvoltat în obștea vicinală va sta la baza dreptului românesc cunoscut sub numele de Legea Țării sau obiceiul pământului³.

Legea Țării apare la momentul apariției primelor formațiuni statale românești din care se vor încheia ulterior voievodatele, apoi principatele feudale Țara Românească și Moldova. Este vorba despre ceea ce este cunoscut mai mult ca *Ius Valachicum*, care în teritoriile din interiorul arcului carpatic, Transilvania și regiunile mai îndepărtate, a fost perpetuat ca un drept personal, aparținând unui grup etnic, și nu unui grup teritorial⁴.

Evoluția dreptului medieval în Țările Române a cunoscut o pluralitate juridică prin menținerea în paralel a Legii Țării, împreună cu un drept normo-canonic adus pe filieră ortodoxă, bizantină și un drept laic bizantin, care va da naștere dreptului domnesc.

Din această sinteză au apărut principalele opere juridice ale timpului, este vorba de celebrele pravile, scrise inițial în slavonă și ulterior în română cu caractere chirilice, tipărite sub comanda domniei la mănăstiri aflate pretutindeni în cele două voievodate, devenite ulterior principate.

Dreptul de proprietate feudală este expresia raporturilor dintre clasele sociale ale timpului, domn, nobili, cler, orășeni, țărani liberi și aserviți și robi.

Acesta cuprindea un drept de proprietate emitentă al domnului, care-și subordona proprietatea nobiliară, aceasta din urmă cuprinzând proprietatea boierească, bisericească și pe cea proprie domnului. Tot în subordinea puterii domnului se afla și proprietatea orășenească.

La baza stării sociale se afla proprietatea țăranilor liberi și a celor aserviți, dar nu trebuie uitată și categoria aparte a robilor, asimilați bunurilor și uneltelor.

Epoca fanariotă consemnează trecerea de la dreptul medieval la cel modern, pe fondul absolutismului luminat promovat în epocă și în Țările Române⁵.

³ *Ibidem*, p. 42.

⁴ *Ibidem*, p. 52.

⁵ *Ibidem*, p.139.

Modernizarea dreptului românesc apare prin crearea unui sistem unic de drept subordonat autorității statale, a unui drept scris bazat pe ierarhia izvoarelor de drept, codificat sub influența iluminismului occidental.

Asistăm tot acum la dispariția normelor canonice de inspirație bisericească, prin laicizarea dreptului și la primele forme de transplant juridic sub influența codurilor civile austriac și francez.

Desființarea dependenței personale a schimbat substanțial esența dreptului de proprietate în sensul revenirii acesteia la înțelesurile cunoscute din dreptul roman.

Tot asemănător și în Transilvania, unde cucerirea habsburgică își face simțită prezența după 1699, epoca absolutismului luminat aduce desființarea iobăgiei și implementarea codurilor civile moderne în detrimentul vechilor legi și obiceiuri specifice fiecărei etnii.

II. Instituția juridică a proprietății în epoca modernă.

Schimbarea provocată de Revoluția Franceză în sistemul juridic modern constă în unificarea dreptului prin codificare, stabilirea ca izvor de drept a codurilor de legi emenate de o elită aleasă politic la conducerea statului, principiul statului de drept și separarea puterilor în stat, contractul social între alegători și aleși, egalitatea în fața legii, indiferent de pătura socială a individului.

Asemănător cu perioada anterioară, în epoca modernă sistemul juridic românesc suferă importuri masive de legislație, este un proces lent și treptat care coincide cu crearea statului român modern.

La momentul finalului de secol XVIII, odată cu Revoluția Franceză, principatele dunărene se aflau în centrul confruntării dintre marile imperii vecine, țarist, habsburgic și otoman. Momentul a coincis cu acapararea de teritorii vaste și încorporarea lor în cadrul statelor vecine, la schimbarea centrului de decizie politică dinspre Constantinopol spre Sankt Petersburg și, la începutul implicării marilor puteri europene, în interesul față de cele două principate, cu precădere după Congresul de la Viena și crearea Sfintei Alianțe, la 1815.

În acest context, al implicării tot mai accentuate a Rusiei în politica balcanică, al cărei scop era scoaterea de sub administrația turcă și instaurarea propriei ocupații, au loc o serie de mișcări revoluționare care vor aduce unele progrese în privința drepturilor și libertăților popoarelor din Balcani.

Revoluția de la 1821 reprezintă momentul de cotitură în istoria principatelor române, în sensul emiterii unui program reformist și al apariției conștiinței naționale, program care va fi treptat dezvoltat în următoarea sută de ani.

Regimul Regulamentelor organice instituit de Rusia ca putere ocupantă a principatelor române va fi cadru constituțional al acestora până la Convenția de la Paris din 1858.

Se conturează deja viziunea de dezvoltare viitoare a principatelor, de unire a acestora, prin recuperarea forțată prin import constituțional a decalajelor față de Occidentul dezvoltat, în opoziție cu viziunea mai echilibrată a unei recuperări lente, etapizate⁶.

Perioada Regulamentelor Organice a însemnat începutul nașterii dreptului român modern. Este o perioadă de tranziție în care vechile obiceiuri sunt înlocuite de dreptul scris unificat din punct de vedere formal, o perioadă în care apar noi coduri de legi traduse și transplantate în legislația locală sub influența tinerilor care studiau în străinătate.

Sub raportul drepturilor de proprietate, se constată mari schimbări, prin consacrarea desființării șerbiei și prin noi raporturi economice între proprietarii de pământuri și țăranii liberi, precum și apariția instituției arendei, care va crea un dezechilibru social, cu consecințe nefaste ulterior.

În plan constituțional, Convenția de la Paris aduce în sine o transpunere în practică a Constituției lui Napoleon al III-lea din 1852, care aduce rețeta unui regim autoritar iluminist la realitățile românești, fiind o cale mai sigură de transpunere în practică a modernizării rapide și forțate care va urma curând, în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza⁷.

Anii domniei principelui ales pentru a face Mica Unire s-au caracterizat prin reforme ample și rapide, într-un timp extrem de scurt, urmat apoi de domnia principelui Carol de Hohenzollern Sigmaringen, au fost unificate parlamentele celor două țări, regimurile administrative, armata națională, a avut loc secularizarea averilor mănăstirești închinat Patriarhiei de la Constantinopol, precum și prima reformă agrară, menită să schimbe structura proprietății rurale.

Cea mai importantă operă juridică a domniei lui Alexandru Ioan Cuza este Codul civil de la 1865. Acesta a fost elaborat pe baza unui proiect mai vast care s-a inspirat masiv din Codul Civil francez al împăratului Napoleon I din 1804.

Codul Civil a preluat și unele articole din Codul Civil italian, și din legislația civilă belgiană, fiind o actualizare în pas cu timpul și un transplant juridic mai mult sau mai puțin reușit, aflat adesea în incompatibilitate flagrantă cu religia și obiceiurile țării⁸.

Codul Civil a fost receptat ca un cod al proprietarilor, deoarece s-a apreciat că i-a protejat pe aceștia excesiv în raport cu debitorii sau cei lipsiți de proprietate. Totodată, a fost just apreciat ca fiind un cod care a laicizat multe dintre actele care, anterior reveneau bisericii, respectiv actele de stare civilă, căsătoriile și divorțul.

Au fost necesari peste 40 de ani de aplicare a acestuia pentru ca receptarea codului civil să fie una autentică, inclusiv corectându-se erorile de traducere ale acestuia.

⁶ *Ibidem*, p. 187.

⁷ *Ibidem*, p. 198.

⁸ *Ibidem*, p. 215.

Putem considera, pe bună dreptate, codul civil vechi ca fiind o operă imperfectă, dar absolut necesară și care a avut un rol fundamental în dezvoltarea ulterioară a dreptului român.

Odată cu Constituția de la 1866, care a anulat prevederile Convenției de la Paris și ale Statutului Dezvoltător din timpul lui Cuza și odată cu venirea pe tron a Principelui străin, se poate afirma că statul român a atins maturitatea, intrând în faza de consolidare a instituțiilor sale.

Pentru Constituție, a fost preluat modelul belgian al actului similar de la 1865. Dar această preluare a suscitat nenumărate dezbateri în jurul ideii junimiste a preluării formelor fără fond.

În Transilvania, aflată în componența Imperiului Habsburgic, situația a evoluat sub mai multe aspecte, fiind o succesiune de regimuri constituționale începând cu anul 1848.

Epoca liberalismului impus de curtea de la Viena, între 1861 și 1867, a oferit speranțe de afirmare politică a reprezentanților națiunii române, urmată fiind de epoca dualismului austro-ungar până în anul 1918, care a abolit statutul autonom al Transilvaniei în favoarea alipirii acestei provincii direct la Ungaria⁹.

În materia dreptului civil s-a aplicat Codul civil austriac de la 1811, împreună cu dreptul maghiar bazat pe cutume și actele parlamentului de la Budapesta, după 1867.

Crearea României Mari, în anul 1918, a impus cu rapiditate unificarea legislativă și administrativă a întregului teritoriu.

Problema unificării dreptului a devenit acută imediat după Marea Unire. S-a apreciat că o extindere a legislației Vechiului Regat este o soluție viabilă până la momentul conceperii unei legislații noi, care urma să completeze și să unifice toate legislațiile locale, de inspirație rusă, austriacă și maghiară¹⁰.

A fost adoptată o soluție de compromis până la crearea Consiliului Legislativ în 1926, redactarea Constituției din 1923, unele legi din Vechiul Regat fiind imediat adoptate, iar altele, în materia dreptului civil și penal și a codurilor de procedură, după adoptarea codurilor noi.

Modificările necesare adoptării unei legislații unice în privința drepturilor civile s-a dovedit cea mai anevoioasă din cadrul operei de unificare legislativă, astfel că, până în 1943, în Transilvania, au coexistat, alături de Codul civil român, și o serie de prevederi ale dreptului civil ungar și austriac.

S-a renunțat la caracterul absolut al proprietății în favoarea concepției sociale a acesteia, au fost introduse prevederi privind exproprierea, inexistente până atunci, și au fost prevăzute legi de naționalizare a bogățiilor solului și subsolului, împreună cu dreptul de folosință al spațiului aerian. Totodată, au fost adoptate legi

⁹ *Ibidem*, p. 250.

¹⁰ Cristinel Murzea, Roxana Matefi, *op. cit.*, p. 234.

privind reforma agrară legiferate la nivel statal, care au recunoscut legile asemănătoare adoptate anterior în cele trei provincii alipite.

Regimul autoritar al dictaturilor de dreapta, din anii 1938-1944, a coincis cu pregătirea și participarea statului român la cel de al Doilea Război Mondial.

Referitor la dreptul civil, trebuie consemnată apariția noului Cod civil Carol II, în 1939, care, însă, nu a intrat niciodată în vigoare, fiind amânat în 1940, *sine die*¹¹.

Menirea acestui nou cod civil a fost aceea de a aduce acele modificări esențiale, care nu au fost niciodată corectate, ale vechiului cod civil, precum și de a îmbunătății prin import juridic materii în care știința evoluase în tot acest timp.

Se remarcă consacrară expresă a proprietății publice și private și consolidarea proprietății publice a statului în condiții de război, împreună cu exproprierile forțate și rechizițiile aferente, în special asupra minorității evreiești, în scopul politicii de românizare.

Instaurarea dictaturii socialist-comuniste sub ocupația sovietică, și care a rămas la conducere până în 1989, a adus cu sine o schimbare fundamentală a ordinii sociale printr-un import forțat de legislație juridică străină.

Odată cu proclamarea republicii, o formă nouă și necunoscută de guvernământ în istoria României, care a anihilat orice urmă de liberalism existent în vechea Constituție, punând în prim plan, în locul omului și al drepturilor sale, formule abstracte precum construcția socialismului, lichidarea exploatării, lupta pentru pace, prietenia cu Uniunea Sovietică, rolul conducător al Partidului Comunist, planificarea economiei, etc.

În spatele acestui decor, a stat o dictatură care a condus țara peste patru decenii, și care a impus o serie de transformări fundamentale ale instituțiilor clasice de drept civil¹².

Pe baza doctrinei marxist-leniniste și a necesității construcției socialismului, s-a pus accent pe dezvoltarea proprietății comune, a întregului popor, prin crearea instituției proprietății socialiste, de două feluri, proprietate de stat și proprietate cooperatistă.

Pe lângă acestea, un rol marginal l-a avut și proprietatea privată, particulară, limitată pentru zonele agricole ne colectivizate și pentru restul populației, la o formulă strictă de consumație.

Pe palierul dreptului civil, codul civil burghez de la 1865 a fost păstrat și periat corespunzător. Au fost abrogate articolele referitoare la persoana fizică și juridică prin Decretul nr.31 din 1954, precum și Codul Familiei, din același an, fiind abrogate din codul civil toate articolele referitoare la aceasta¹³.

¹¹ Manuel Guțan, *op. cit.*, p. 288.

¹² *Ibidem*, p. 294.

¹³ *Ibidem*, p. 315.

Codul civil a devenit un auxiliar legislativ, pierzându-și importanța anterioară, accentul în domeniul proprietății fiind mutat pe proprietatea de stat socialistă și raporturile patrimoniale aferente.

A apărut un nou criteriu de clasificare a bunurilor, potrivit destinației lor economice, în conformitate cu acesta, bunurile s-au împărțit în mijloace de producție și obiecte de consum individual, a fost creat un nou tip de acțiune în revendicare, acela de ocrotire a proprietății socialiste.

Perioada istorică contemporană începută după Revoluția din 1989 a adus cu sine refacerea instituțiilor tradiționale și o nouă legislație adaptată noului context politic și social.

BIBLIOGRAFIE

1. ALEXANDRESCO Dimitrie. *Explicațiunea teoretică și practică a dreptului civil. Vol. I partea I - drept civil român în comparație cu legile vechi și cu principalele legislațiuni străine - tomul I*. Scripta, 1926.
2. ALEXANDRESCO Dimitrie. *Explicațiunea teoretică și practică a dreptului civil. Vol. I partea II - drept civil român în comparație cu legile vechi și cu principalele legislațiuni străine - tomul II*. Tip. România Nouă, 1906.
3. ALEXANDRESCO Dimitrie. *Principiile dreptului civil român*. Socec & Co, 1926.
4. CANTACUZINO Matei B. *Elementele dreptului civil*, Ed. Cartea Românească SA, 1921
5. COLECTIV *Istoria dreptului românesc*, Vol. I, Ed. Academiei RSR, 1980
6. COLECTIV *Istoria dreptului românesc*, Vol. II/1, Academiei RSR, 1984
7. COLECTIV *Istoria dreptului românesc*, Vol. II/2, Academiei RSR, 1987
8. GUȚAN Manuel. *Istoria administrației publice românești*. Ed. Hamangiu, 2006.
9. GUȚAN Manuel. *Istoria dreptului românesc*. ed. a 2-a, Ed. Hamangiu, 2018.
10. GUȚAN Manuel. *Istoria dreptului românesc*. ed. a 3-a, Ed. Hamangiu, 2017.
11. GUȚAN Manuel. *Sisteme de drept comparate*. Ed. Hamangiu, 2014.
12. GUȚAN Manuel. *Transplant constituțional și constituționalism în România modernă 1802-1866*. Ed. Hamangiu, 2013.
13. HAMANGIU Constantin, GEORGEAN N. *Codul civil adnotat. Vol. I*. Librăriei Alcalay, 1925.
14. HAMANGIU Constantin, GEORGEAN N. *Codul civil adnotat. Vol. V*. Librăriei „Universala” Alcalay, 1928.
15. HAMANGIU Constantin, ROSETTI-BĂLĂNESCU Ion, BĂICOIANU Alexandru. *Tratat de drept civil*. Ed. Național, 1928.
16. MURZEA Cristinel, MATEFI Roxana. *Evoluția statului și dreptului românesc*. Ed. Hamangiu, 2015.